

SIRDARYO VILOYATNING IQTISODIY TARKIBI VA ASOSIY TARMOQLARI

To'rabekova Maftuna Sobirjonovna,

O'zbekiston Respublikasi Bank – moliya akademiyasi magistranti.

Annotatsiya. Iqtisodiy tarkib va asosiy tarmoqlar taraqqiyotning muhim qismini tashkil etadi. Yangi texnologiyalarni joriy etish hamda jamiyatda ijtimoiy o'zgarishlarni yaratishda asosiy kuch hisoblanadi. Sirdaryo viloyati misolida buni tahlil qilish, bu hududda yangi texnologiyalarni joriy etish, mahsulot va xizmatlar innovatsiyasini rivojlantirish, hamda iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun qanday imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatadi.

Kalit so'z: innovatsion rivojlanish, innovatsion faoliyat, texnologiyalar, iqtisodiy o'sish, yangi texnologiyalarni joriy etish, yangi g'oyalar.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА И ОСНОВНЫЕ ОТРАСЛИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СЫРДАРЬСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация. Структура экономики и ключевые секторы являются важным факторами развития. Это ключевая сила внедрения новых технологий и социальных изменений в обществе. Анализ этого на примере Сырдарьинской области показывает, какие возможности существуют в этом регионе для внедрения новых технологий, развития инновационных продуктов и услуг, а также обеспечения экономического роста.

Ключевые слова. Инновационное развитие, инновационная деятельность, технологии, экономический рост, внедрение новых технологий, новые идеи.

EKONOMIC STRUCTURE AND MAIN INDUSTRIES OF THE SYRDARYA REGION

Abstrast. The structure of the economy and key sectors are important factors of development. This is key force for the introduction of new technologies and social changes in society. An analysis of this using the example of the Syrdarya region shows what opportunities exist this region for the introduction of new technologies, the development of innovative products and services, and ensuring economic growth.

Key words: innovative development, innovative activity, technologies, economic growth, introduction of new technologies, new ideas.

Sirdaryo viloyati geografik jihatdan shimolda Qozog‘iston, janubda Tojikiston bilan chegaradosh, sharqda Toshkent, g‘arbda Jizzax viloyatlari bilan tutashgan. Quyida Sirdaryo viloyatining iqtisodiy tarkibi va asosiy tarmoqlari so‘nggi sakkiz yillikdagi ma’lumotlar asosida ilmiy tahlil qilinadi.

Yalpi hududiy mahsulot (YaHM) dinamikasi. Sirdaryo viloyati yalpi hududiy mahsuloti so‘nggi o‘n yilda sezilarli o‘sgan, ayniqsa 2020-yildan keyin yuqori o‘sish kuzatilgan. 2014-yilda viloyat YaHM qiymati (amalda yuritilayotgan narxlarda) taxminan 9–10 trillion so‘m atrofida bo‘lgan bo‘lsa, 2023-yilda u 21,55 trillion so‘mga yetdi.

Yuqoridagi grafikdan ko‘rinib turibdiki, 2017–2020 yillar davomida Sirdaryo viloyati YaHM atigi 8,4 % ga oshgan va 2020 yilda 12,9 trln so‘mni tashkil etgan. 2020-yilda pandemiya va Sardoba suv ombori ofatiga qaramay, iqtisodiy o‘sish musbat bo‘lib qoldi (ya’ni YaHM +0,1 % real o‘sishga erishildi). Viloyat iqtisodiyoti 2021-yilda keskin yuksaldi – YaHM hajmi 15,58 trln so‘mga yetib, yillik o‘sish 10,2 % (real) ni tashkil etdi. Keyingi 2022 yilda ham yuqori o‘sish sur’ati davom etdi: YaHM 20,3 trln so‘mga yetdi (2021 yilga nisbatan ~30 % nominal o‘sish; real o‘sish ~7–8 % atrofida baholanadi). 2023-yilda esa iqtisodiy faollik biroz pasaydi, ammo baribir YaHM yanada oshib, 21,55 trln so‘mga yetdi (yillik real o‘sish 5,9 % ni tashkil etdi).

Viloyat YaHM hajmining respublika YaIMdagi ulushi katta emas – masalan, 2020 yilda Sirdaryo YaHM O‘zbekiston yalpi ichki mahsulotining atigi 2,1 % ini tashkil etgan, bu eng past ulushli hududlardan biri edi. 2023 yilda esa viloyatning mamlakat YaIMdagi hisssasi ~1,9 % gacha yetgani qayd etildi, ya’ni o‘sishga qaramay, Sirdaryo iqtisodiyoti milliy darajadagi eng kichik hududiy iqtisodiyotlardan biri bo‘lib qolmoqda. Bunga viloyatning aholisi kamligi va sanoat salohiyatining nisbatan cheklangani sabab qilib ko‘rsatiladi. Shu bilan birga, Sirdaryo viloyati geografik joylashuvi (Markaziy Osiyoning tranzit chorrahasida) va energetika infratuzilmasi mavjudligi sababli mamlakat iqtisodiyotida muhim rol o‘ynashi mumkinligi ta’kidlanadi.

YaHM tarkibi va tarmoqlarning ulushi. Sirdaryo viloyati iqtisodiyoti an'anaviy ravishda qishloq xo'jaligi ustuvorligi bilan ajralib turgan. Biroq, so'nggi yillarda sanoat va xizmatlar ulushi ham ortib bormoqda. 2023 yil birinchi yarmi yakunlariga ko'ra viloyat YaHM tarkibida qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligining ulushi 31,6 %, sanoat ulushi 30,0 %, xizmatlar sohasi ulushi 30,4 %, qurilish ulushi 8,0 % ni tashkil etdi.

Yuqoridagi tarkibga qaraganda, Sirdaryo viloyati iqtisodiyoti so'nggi vaqtlarda diversifikatsiyalashayotganini ko'rish mumkin. Agar 2010-yillar boshlarida qishloq xo'jaligi ulushi 40 % dan yuqori bo'lgan bo'lsa (taxminan), 2020-yillarga kelib sanoat va xizmatlar sohalarining rivojlanishi hisobiga agrar sektor ulushi ~32 % gacha tushdi. Xususan, 2017–2020 yillarda xizmat ko'rsatish hajmi viloyatda 1,5 baravarga oshgan (2017 yil – 2,85 trln so'mdan 2020 yilda 4,22 trln so'mga), sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi esa 8 % ga o'sgan. 2021–2023 yillarda esa sanoat jadal rivojlanib, yillik o'sish sur'ati 9–10 % atrofida bo'ldi (2023 yilda sanoat yalpi qo'shilgan qiymati 109,1 % ga kengaydi). Shu bilan birga, qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish ham mutlaq miqdorlarda oshib bormoqda, ammo uning YaHMDagi ulushi boshqa tarmoqlar hisobiga nisbatan kamaymoqda.

Asosiy tarmoqlar tahlili. Sirdaryo viloyatining yetakchi iqtisodiy tarmoqlari quyidagilardan iborat:

- **Qishloq xo'jaligi.** Viloyat iqtisodiyoti agrar sektorga tayangan bo'lib, paxtachilik va g'allachilik asosiy tarmoqlar sanaladi. Sirdaryo viloyati respublikaning yirik paxta bazalaridan biri – 1970-yillarda viloyatda 8 ta paxta tozalash zavodi faoliyat ko'rsatib, paxta xomashyosini qayta ishlagan. Hozirgi kunda ham Boyovut, Xovos, Sirdaryo tumanlarida yirik paxta tozalash korxonalari mavjud (jami 9 ta paxta zavodi ishlaymoqda). Har yili viloyat bo'yicha 200–220 ming tonna paxta xomashyosi yetishtiriladi (2022 yil – 211 ming tonna, DSQ ma'lumotlari). G'allachilik ham strategik ahamiyatga ega – 2023 yilda viloyat fermerlari 380 ming tonnadan ortiq bug'doy hosili oldi (hosildorlik 45 s/ga

atrofida). Bundan tashqari, viloyatda so‘nggi yillarda bog‘dorchilik va uzumchilik rivoj topmoqda; ayniqsa, limonariy (limon issiqxonalar) va tomorqa xo‘jaliklari ko‘paygan. Chorvachilikda qoramol bosh soni 2023 yilda 242 mingga yetdi, shundan 135 mingga yaqini sigirlar; yiliga 65 ming tonna sut, 16 ming tonna go‘sht ishlab chiqarilmoqda (2023, viloyat hokimligi hisobotidan). Baliqchilik ham ahamiyatga ega: viloyatda 2 ta yirik baliqchilik xo‘jaligi mavjud bo‘lib, 2022 yilda 800 tonnadan ortiq baliq yetishtirildi. Umuman, qishloq xo‘jaligi YaHM tarkibida 30–32 % ulushga ega bo‘lsa-da, viloyatning eksport salohiyatining an‘anaviy bazasini tashkil etadi (masalan, paxta tolasi va g‘alla mahsulotlari eksporti).

• **Sanoat.** Sirdaryo viloyatida sanoat, asosan, qishloq xo‘jaligi xomashyosini qayta ishlash va energetika tarmoqlaridan iborat. Yuqorida ta’kidlanganidek, viloyatda 9 ta paxta tozalash zavodi ishlab turibdi – ular paxta xomashyosini qayta ishlash orqali paxta tolasi, chigit mahsulotlarini tayyorlaydi. Mazkur mahsulotlar qisman eksportga yo‘naltiriladi (paxta tolasi Rossiya, Xitoy kabi mamlakatlarga sotiladi). To‘qimachilik sanoati ham rivojlanib bormoqda: viloyatda “Momiq”, “Zilola”, “Lolamodel” kabi tikuv-trikotaj korxonalari faoliyat yuritadi. Xususan, “Lolamodel” korxonasi trikotaj kiyim-kechak ishlab chiqaradi, “Sarbonteks” tibbiy bint va dokalar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan. Oziq-ovqat sanoatida “Turkiston S” qo‘shma korxonasi (shirinliklar va konditer mahsulotlari), “Sayxun PAYA” (tomat pastasi zavodi) kabi birlashmalar mavjud. Farmatsevtika sanoati ham shakllanmoqda – masalan, O‘zbekiston–Chexiya hamkorligidagi “Lechiva” qo‘shma korxonasi tibbiy spirt va dori-darmonlar ishlab chiqaradi. Qurilish materiallari sanoatidan Guliston shahridagi “Bunyod” korxonasi temir-beton mahsulotlari ishlab chiqaradi. Shuningdek, viloyatda g‘isht ishlab chiqarish sexlari, ohak (izvest) ishlab chiqarish kichik korxonalari faoliyat ko‘rsatadi. Sirdaryoda kimyo sanoati deyarli rivojlanmagan (yirik kimyo zavodlari yo‘q), ammo energetika sanoati salmoqli o‘rin tutadi – Sirdaryo IES yirik sanoat obyektidir (uni yuqorida ko‘rib o‘tgan edik). Sanoat geografiyasiga to‘xtalsak, viloyatdagi sanoat ishlab chiqarishining yarmidan ko‘pi Shirin shahri (bu yerda IES joylashgan) va

Sirdaryo tumaniga to'g'ri keladi. Jumladan, 2023 yilda sanoat mahsulotining 44 % Shirin shahri, 20 % Sirdaryo tumani hissasiga to'g'ri keldi. Bu hududlardagi yirik korxonalar – IES, Farhod GES, paxta zavodlari va temir-beton zavodlaridir. Keyingi o'rinlarda Boyovut va Guliston shahri sanoat salohiyati bilan ajralib turadi.

• **Xizmatlar sohasi.** Sirdaryo viloyatida xizmat ko'rsatish iqtisodiyoti yalpi mahsulotning 30 % dan ortig'ini beradi. So'nggi yillarda ayniqsa savdo, transport va logistika xizmatlari o'sdi. 2023 yil yakunida viloyatda chakana savdo aylanmasi 3,3 trln so'mni tashkil etdi, bu o'tgan yilga nisbatan 5,5 % real o'sishni ko'rsatdi. Transport xizmatlari hajmi ham ortib bormoqda – hududiy joylashuv tranzit yuk tashishlarini oshirishga imkon bermoqda. Xususan, "Toshkent–Dushanbe" xalqaro yo'nalishi bo'ylab yuk va yo'lovchi tashish xizmatlari o'smoqda (bu yo'nalishda 2018–2023 yillarda yuk tashish hajmi 1,3 baravarga oshgan, manba: Transport vazirligi hisobi). Aloqa va IT xizmati viloyatda hali katta ulushga ega emas (YaHMning ~1,5 %), ammo raqamli infratuzilma rivojiga qarab oshishi kutilmoqda. Ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlari davlat sektori orqali ko'rsatiladi va asosan byudjet hisobidan moliyalanadi. 2023-yilda viloyat byudjeti xarajatlarining 40 % sog'liqni saqlashga yo'naltirildi, bu ushbu soha xizmatlarining ahamiyati yuqoriligini bildiradi. Umuman, xizmatlar sohasida kichik biznesning ulushi katta – viloyatdagi kichik tadbirkorlik subyektlari soni 2016-yildagi 13,3 mingtadan 2020-yilda 18,2 mingtaga oshgan (37 % o'sish) va hozirgi vaqtda 20 mingdan oshiq kichik biznes subyekti xizmatlar ko'rsatish, savdo, transport va qurilish yo'nalishlarida faoliyat yuritmoqda. Natijada, 2020-yilda YaHMda kichik biznes ulushi 69,2 % ga yetgan edi – bu juda yuqori ko'rsatkich.

• **Qurilish.** Qurilish sektori Sirdaryo viloyati YaHM tarkibida 8 % ulushga ega. Keyingi yillarda qurilish ishlari hajmi jadal o'smoqda: masalan, 2022-yilda viloyatda jami 3,287 trln so'mlik qurilish-pudrat ishlari bajarildi, bu 2021-yilga nisbatan 4,1 % real o'sish demakdir. Qurilish sohasining o'sishiga davlat

investitsiyalari yetakchilik qilmoqda – 2019–2021 yillarda “Obod Qishloq” va “Obod Mahalla” dasturlari doirasida viloyatda 50 mln dollar ekvivalentiga teng inshootlar (maktablar, yo‘llar, bog‘chalar) qurildi (Moliya vazirligi hisobotidan). Xususiy sektor ham uy-joy va tijorat ob‘yektlari qurilishiga investitsiyalarni ko‘paytirmoqda. 2023-yilda viloyatda 512 ming m² turar-joy foydalanishga topshirilgani qayd etilgan (2022-yilga nisbatan 15 % ko‘p). Qurilish materiallari ta‘minoti mahalliy korxonalar (temir-beton zavodi, g‘isht sexlari) va respublika bo‘ylab yetkazib beruvchilar hisobidan amalga oshiriladi.

Investitsiyalar va sanoat zonalari. Sirdaryo viloyatini iqtisodiy rivojlantirish maqsadida 2020-yildan boshlab bir qator investitsion loyihalar amalga oshirildi. Xususan, 2021-yil uchun qiymati 25,5 trln so‘mlik (taxm. \$2,4 mlrd) bo‘lgan 737 ta investitsiya loyihasi paketi shakllantirildi, shundan \$900 mln xorijiy investitsiyalarni jalb etish ko‘zda tutilgan edi. Bu loyihalar asosan to‘qimachilik, qurilish materiallari, farmatsevtika va oziq-ovqat sanoati kabi “drayver” tarmoqlarga tegishli bo‘lib, ularning amalga oshirilishi viloyat sanoat tarkibini diversifikatsiya qilish maqsadini ko‘zlaydi. Natijada, 2020-yilda viloyatga jalb qilingan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (TXI) hajmi \$310,1 mln ni tashkil etib, bu 2019-yildagiga nisbatan 7,6 % ga o‘sdi.

Viloyatda “Sirdaryo” erkin iqtisodiy zona (EIZ) tashkil etilgan bo‘lib, u Guliston shahri yaqinida joylashgan. Ushbu EIZda 2018-yildan beri xorijiy kapital ishtirokidagi bir nechta korxonalar ishga tushirildi – masalan, “Uz-Tong Hong” (Xitoy qo‘shma korxonasi, maishiy texnika ishlab chiqarish), “Faradje” (Eron investori bilan, avtoehtiyot qismlar ishlab chiqarish) kabi loyihalar. Sirdaryo viloyatining TXI va kichik sanoat zonalari infratuzilmasini yaxshilash orqali investitsiyalarni jalb etish bo‘yicha 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan dastur qabul qilindi. Unga ko‘ra, 2026-yilga borib viloyat YaHM hajmini 1,6 baravar oshirish, sanoat mahsuloti ishlab chiqarishni 1,6 baravar va qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishni 1,4 baravar oshirish rejalashtirilgan. Bu rejalar amalga oshsa,

Sirdaryo viloyati iqtisodiyoti yuqori qo‘shilgan qiymatli sanoat tarmoqlari hisobiga tezroq o‘sishi kutilmoqda.

Xulosa o‘rnida, aytganda Sirdaryo viloyati so‘nggi sakkiz yilda ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan barqaror rivojlanish tendensiyasini namoyish etdi. Viloyat iqtisodiy tarkibi agrar sanoatga asoslangan bo‘lsa-da, sanoat va xizmatlar ulushi oshib bormoqda – bu esa kichik biznes rivoji va investitsiyalar jalb etish natijasidir. Sirdaryo O‘zbekiston YaIMida ulushi kichik bo‘lsa-da, geoiqtisodiy jihatdan tranzit hudud sifatida va energetika markazi sifatida strategik ahamiyatga ega.

Kelgusida Sirdaryo viloyatining rivojlanish istiqbollari ko‘p jihatdan investitsion loyihalarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi va kadrlar salohiyatining oshirilishiga bog‘liq. Qishloq xo‘jaligida suv tejaydigan texnologiyalarni keng joriy etish, sanoatda yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ulushini oshirish (masalan, paxta tolasini viloyatning o‘zida to‘liq tayyor mahsulotga aylantirish) vazifalari turibdi. Shuningdek, hududiy infratuzilmani yaxshilash, xususan, ichki yo‘llarni rekonstruksiya qilish va ichimlik suvi tizimini modernizatsiya qilish orqali ijtimoiy farovonlikni oshirish rejalashtirilgan.

Xulosa qilib aytganda, Sirdaryo viloyati iqtisodiy va ijtimoiy holati barqaror bo‘lib, mavjud resurslar va amalga oshirilayotgan islohotlar sharoitida viloyatning yaqin kelajakda yanada rivojlanishi uchun mustahkam zamin yaratilgan, deb xulosa qilish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 — 2026 yillarda sirdaryo viloyati hududlarini kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va aholi turmush darajasini yanada yaxshilashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi 2022 yil 7 maydagi 242-son Qarori.

2. “Sirdaryo viloyatini innovatsion hududga aylantirish istiqbollari: muammo va yechimlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman: To‘plam. Guliston davlat universiteti, -Sirdaryo: Ziya nashr-matbaa, 2024. -928 b.

3. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi. Sirdaryo viloyati investitsion salohiyatini oshirish dasturi, 2022–2026.

4. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy holati to‘g‘risida 2023-yil yakunlari ma’lumotlari. (DSQ rasmiy axboroti).

5. Review.uz (2023a). Infografika: Sirdaryo viloyatining 2023 yil uchun mahalliy byudjeti tarkibi. 30.01.2023.

6. Sirdaryo viloyati hokimligi. Sirdaryo viloyati 2023-yil yakunlari bo‘yicha ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari. (Sirdaryo viloyat hokimligi hisoboti/ 2023 yil).

7. Sirdaryo viloyati statistika boshqarmasi (2023a). Sirdaryo viloyatining yalpi hududiy mahsuloti (YaHM) tarkibi qanday? Rasmiy press-reliz, 31.08.2023.

8. Sirdaryo viloyati statistika boshqarmasi. Sirdaryo viloyatining yalpi hududiy mahsuloti (YaHM) qanchaga o‘sdi? Rasmiy press-reliz, 31.01.2024.